

Prikaz Venere kao Lukrecijeva "De rerum natura"

Horvat, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:254066>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-08-18**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za klasičnu i romansku filologiju

Odsjek za kroatistiku

KLARA HORVAT

PRIKAZ VENERE U LUKRECIJEVU DJELU *DE RERUM NATURA*

Završni rad

Pula, rujan 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za klasičnu i romansku filologiju
Odsjek za kroatistiku

KLARA HORVAT

PRIKAZ VENERE U LUKRECIJEVU DJELU *DE RERUM NATURA*

Završni rad

JMBAG: 0303071295, redoviti student

Studijski smjer: Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i
latinskoga jezika i rimske književnosti

Kolegij: Rimska književnost - epika

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Klasična filologija

Mentor: doc. dr. sc. Ante Matan

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisan Klara Horvat, kandidat za prvostupnika hrvatskoga jezika i književnosti i latinskoga jezika i rimske književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli _____ godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Klara Horvat dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Prikaz Venere u Lukrecijevu djelu *De rerum natura* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. LUKRECIJE	3
2.1. <i>DE RERUM NATURA</i> I O POVIJESTI ČOVJEKA	5
2.2. IZVORI LUKRECIJEVA NADAHNUĆA I EPIKUROVA FILOFOZIJA	8
3. LUKRECIJEVA VENERA – USPOREDBA SA STOIČKIM ZEUSOM.....	13
3.1. LUKRECIJEVA VENERA – USPOREDBA S DRUGIM AUTORIMA: OVIDIJE, VERGILIJE I HORACIJE	14
4. LUKRECIJEVO TUMAČENJE KNJIGE	18
4.1. ZAKLJUČCI ŠEST KNJIGA.....	19
4.2. VIDJETI NEVIDLJIVO – KRATKA ANALOGIJA DJELA	23
5. ZAKLJUČAK.....	26
6. SAŽETAK	28
7. SUMMARY	29
8. LITERATURA	30

1. UVOD

U ovome će se radu najveća pozornost pridati antičkoj književnosti čije temelje nosimo i danas. Filozofske, političke i društvene teme koje su okupirale tadašnju književnost razvijale su se dugi niz godina. Ključna će nam epoha biti antika koja se proteže sve do današnjice. Primarno ćemo detaljnije opisati Lukrecija koji je uvelike pridonio razvoju Rimske republike, no nažalost nije se uspio proslaviti za vrijeme svojega života. Bavit ćemo se i njegovim djelom *De rerum natura* koje je izazvalo mnoge revolucije i diskutabilne pothvate. Shodno tome, pozornost će biti i na božici Veneri koja je u istome djelu prikazana u malo drugačijem svjetlu, nego što je bila prikazivana u djelima ostalih poznatih autora.

Rad se dijeli na pet velikih cjelina. Paralelno ćemo ih nabrojati i u što kraćim crtama prikazati koje su njihove ključne teme te kakvi nas ishodi očekuju. U drugome poglavlju rada, naslovljenom Lukrecije, u što jasnijim komponentama obrazložit ćemo njegov život i njegovo djelovanje u zadanoj epohi. Kroz tu će se cjelinu prožeti dvije dodatne teme u kojima ćemo proučiti glavnu misao rada i tumačiti je kroz različite humanističke grane. Sloboda čovjeka i filozofija uopće, njegove su najvažnije značajke u procesu stvaranja. Kad smo već spomenuli stvaranje, vrlo je važno pronaći razumno i zadovoljavajuće nadahnuće koje će voditi, u ovome tumačenju Lukrecija, na pravi put kako bi što bolje izrazio pravu misao kroz neku vrstu umjetnosti. Obrazloženja i argumente nizat ćemo kroz sami tekst, a kako bi interpretacija bila što bliža i realnija prezentirat ćemo i odabrane dijelove poeme.

Kada govorimo o stihovima i njihovim interpretacijama, u ovome slučaju kompleksnijim stihovima poeme koje treba dublje razabrati, usporedit ćemo s nekim od sličnijih u kojima se glavna misao osvrće na zazivanje Venere – zadovoljavajući interakciju te razinu književne umjetnosti. Također, kod uspoređivanja stihova s jednostavnijima, odnosno autorima razaznat ćemo i odgovore u njihovim društveno-političkim djelovanjima koja su uvelike utjecala na književno stvaranje. U tom trećem poglavlju doznajemo Lukrecijeve stavove i pogled na svijet koji silno želi promijeniti.

Sljedeće poglavlje govori nam o Lukrecijevom tumačenju knjige, odnosno metaforički razrađenim stihovima. S obzirom na to da su mnogi urednici i autori stoljećima proučavali ove stihove, mi smo se bavili njihovim istraživanjima, komentarima, kritikama, a u jednu ruku i pohvalama koje je u današnje doba vrlo cijenjeno. Često ćemo uočiti mnoga pogrešna tumačenja stihova i interpretaciju istoga, no zahvaljujući suvremenim istraživanjima i naprednim intelektualnim obrazovanjem možemo sa sigurnošću prenijeti istinite zaključke. Stoga smo ovu cjelinu razgraničili na još dvije manje kroz koje ćemo otkriti pravi cilj te tematiku poeme kroz kraće opise i prikazane argumente samoga pjesnika. Nadalje, koliko nama, toliko je i Lukreciju bitna čitalačka publika koja zapravo prenosi poruku djela i živi toliko dugo koliko i sam narod. Dakle, važno je prikazati i rastumačiti nevidljive dijelove ove poeme, čemu ćemo se također posvetiti, i to kratkom analogijom¹ istoga.

Posljednje poglavlje je zaključak u kojemu na što jednostavniji način i vlastitim mišljenjem komentiramo i zaključujemo temu rada. Nakon toga slijedi navođenje literature koja je vrlo oskudna i teško dostupna te je na hrvatskome jeziku gotovo i nema. U svakom slučaju navest ćemo sve provedene članke i istraživanja autora koje smo koristili kroz cijeli rad. Nakon literature slijedi sažetak koji nas ukratko vodi kroz rad kojim smo se bavili.

*„Kad je jednom uspješno pokrenut, svijet je uporno u gibanju već dugi niz godina.
Iz tog početka sve je proizašlo.“ – Lukrecije²*

¹ Grč. ἀναλογία: sklad, razmjer, odnos. U filozofiji, sličnost ili različitost koja se određuje prema odnosu ili u odnosu. Više o tome: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2471> pristupljeno: 3. rujna 2020.

² Mikulčić, D., *Postanci milijarde godina evolucije svemira*, Izvori, Zagreb, 2008., str. 21.

2. LUKRECIJE

Lukrecije (*Titus Lucretius Carus*) rimski je pjesnik i filozof. Prema dostupnim podacima u literaturi o njegovom se privatnom životu zna malo ili gotovo ništa. Rođen je između 99. i 95. prije naše ere, a umro je 55. ili 51. godine. Dok se Rim drži kao njegovo rodno mjesto, neki iz imena *Carus*, sudeći po nadgrobnim natpisima, izvode da je to ime keltskog podrijetla.³ Jedino njegovo poznato djelo, koje je ujedno u središtu diskusije ovoga rada nosi naziv *De rerum natura* (O prirodi stvari). Smatra se da je jedno vrijeme bio u atenskoj epikurejskoj školi koja je izrazito utjecala na njegov život i kulturno djelovanje. „Indirektni, iako oskudni biografski podaci, kao i samo njegovo djelo, daju kao njegovu temeljnu karakteristiku to, da je bio povučen i nada sve osjetljiv čovjek, koji je čitavo to tragično i nemirno doba u sebi osjetio, nosio i izrazio.“⁴ Također, držao se daleko od slave i buke života te nije sudjelovao u javnom životu uopće, što je za građanina Rimske republike bilo vrlo neobično. Ostali njegovi sugrađani koji su sudjelovali i vraćali se iz bitaka, duhovno branili svoje stranke, politički se i vojnički borili, pisali, oštro polemizirali i literarno stvarali, dok je samo Lukrecije mirno stajao po strani. „Daleko od aktivne buke života on tek u svojim stihovima izražava taj nemir sviju i svakoga, ali na teorijski apstraktni način.“⁵ Sve nam drugo o njegovu životu i nastojanju ukazuje njegova povijest i filozofsko djelo. Važno je istaknuti da se mnogi filozofi i biografi, čak i oni koji su danas aktualni, još uvijek trude u cijelosti odgonetnuti sve njegove zagonetke života. Dok ga njegovi ideološki protivnici kleveću kao luđaka, drugi nastoje dokazati njegovu staloženu i povučenu prirodu.

Pjesnik (lat. *poeta*, grč. ποιητής) je pojam koji se odnosi na osobu odnosno tvorca jezične umjetnosti, najčešće usko vezanih uz književnost, odnosno poeziju. Tvorac crpi inspiraciju iz različitih resursa, no nama najbliža tvoračka instanca je ispoljavanje misli, osjećaja i iskustva konkretne osobe kroz pjesmu. Čin pjesničkog stvaranja ima različite zakonitosti, stoga nam je vidljivo kako se ono mijenjalo kroz povijest. U grčkoj antici već su nam poznata dva termina: *poeta vates*⁶ i *poeta*

³ Više o tome: Tepeš, M., *O prirodi stvari*, Matica hrvatska, Zagreb, 1952., str. 296.

⁴ Tepeš, M., op. cit., str. 15.

⁵ Loc. cit.

⁶ Pjesnik kao prorok.

*doctus*⁷. *A priori*, primjećujemo Lukrecijevu nevjerojatnu usklađenost s pojmom učenosti. Lukrecije se uvelike odvajao od tadašnjega kulturnoga vakuuma i referenca u već složenoj književnoj tradiciji na koju su utjecali ostali pjesnici i obrazovana javnost njegova vremena. Također, važno je spomenuti da je bio svjestan da piše u tradiciji koja je išla natrag do Hesioda⁸ i od tada je bez sumnje tradicija prolazila kroz razne faze. Neki od njegovih radova, koje slobodno možemo nazvati *programatskim* referencama, sugeriraju da u njegovoj književnoj strategiji, koja više obuhvaća književni rad, pripada srednjoj književnoj tradiciji. Dakle, na prividnoj je razini neupitan njegov naziv, odnosno da je Lukrecije *doctus*. Njegovu jedinstvenu strategiju, koja je suptilnija, zanimljivija i daleko kontroverznija, možemo uočiti u slučajevima u kojima koristi motiv ili sliku kako bi se postigla poanta manje očite vrste na kosi ili aluzivni način.⁹

Nadalje, kako bismo zadržali smisao izvorne orijentacije, implicirat ćemo na Lukrecijeve temeljne političke segmente povezane s *De rerum natura*. Promatrajući poemu poput *De rerum natura* ne možemo na jednostavan način formulirati princip iznošenja njegovih misli i ideja. Teško je naći kvalitetan odgovor na kakav on način artikulira svoje rečenice kojima eksplicitno obrađuje određenu poruku, ali ih možemo dekonstruirati ponovno u jednu cjelinu kako bi odgovor na pitanje postao jasniji. U ovome su slučaju riječi najvažnije, no njihova je interpretacija decentnija. Uobičajena pojava suvremenoga učenja počinje činjenicom da je *De rerum natura* zapravo političko djelo, i poput većine uobičajenih mjesta i elaboriranje istoga, više je istinita, nego lažna. U jednome pjevanju govori o suvremenim stvarima društva i za njih predlaže rješenje u epikurejskoj filozofiji koju ćemo razjasniti poslije. Često se činilo neobičnim da epikurejsko djelo treba biti toliko uključeno i usko povezano u politički rad, no utvrdilo se da je ipak epikurejska poruka društvu zapravo temelj njihova osnivanja – društvenoga, političkoga, obrazovnoga. Neki detalji ove poruke i dalje su sporni, a kratka je metoda epikurejskog stava prema politici nužan uvod bilo kakvom ispitivanju političkog stava *De rerum natura*. Istina je da u *De rerum natura* Lukrecije priznaje kako doktrina ne može u potpunosti ukloniti prirodna bogatstva poput

⁷ Pjesnik kao tvorac odnosno učeni pjesnik.

⁸ Prvi je starogrčki pjesnik koji o sebi daje biografske podatke. Ne zna se kad je točno živio, smatra se nešto mlađim od Homera. Vrhunac njegova stvaralaštva obilježava kraj 8. stoljeća prije naše ere, više o tome: M. L. West, *Hesiod: Theogony*, Oxford University Press, 1966., str. 40.

⁹ Više o tome: Gale, R. M., *Oxford Readings in Classical Studies – Lucretius*, Oxford University Press, New York, 2007., str. 326.–327.

razdražljivosti i uglađenosti, ali čini se da su ovi porivi iz drugačijeg reda dike i slave te ujedno tvrdi da je djelotvornost ljevice toliko neprimjetna da ništa ne ometa živjeti život dostojan bogova.¹⁰ Gotovo je nemoguće doživjeti život političara koji aktivno slijedi slavu, no mogao bi se opisati kao tipičan sljedbenik epikurejaca.¹¹ Kao i uvijek, lako izostavimo kontekst tipične epikurejske reference koji nas najčešće udalji od njihove temeljne važnosti i poimanje istoga.

2.1. DE RERUM NATURA I O POVIJESTI ČOVJEKA

Jedini je znamen Lukrecijeva književnoga rada njegova didaktičko filozofska poema *De rerum natura*, odnosno *O prirodi stvari*. Formirana je u šest pjevanja te spjevana u heksametru. Jezikom i stilom prikazuje prijelaz od sirove jednostavnosti staroga latinskoga pjesništva na književnu uglađenost Augustove epohe što nam po sadržaju predstavlja poetski prikaz Epikurove filozofije nauka. Njegova se poema dijeli na tri dijela: u prvim dvama pjevanjima tumači fiziku, u trećem i četvrtom pjevanju razlaže psihologiju, a peto i šesto pjevanje obuhvaća kozmologiju. Pjesnik je svoje djelo posvetio Gaju Memiju, „govorniku i političaru onoga vremena koji je dobro poznao grčku književnost, sam pisao stihove i družio se s književnicima onoga vremena.“¹² Ujedno, Lukrecije kroz čitavu poemu govori Memiju kao u dijalogu, tumačeći mu svoju nauku. Dokazuje da svijetom vladaju isključivo prirodni zakoni. „Od klasičnog atomizma preuzeo je nauku o subjektivnosti tzv. sekundarnih osjetilnih kvaliteta,¹³ radikalni senzualizam zasnovan na teoriji „sličica“ koja iz predmeta prodiru u osjetila, nauku o specifičnim, izvanredno finim „duševnim“ atomima itd.“¹⁴ Obradivši mnoge humanističke grane, Lukrecije u etici zagovara nazore hedonizma koji u suštini objedinjuju sljedeće teze: smisao je života užitek, svestrano angažiranje svih vitalnih funkcija i zadovoljavanje svih potreba – od senzualnih do intelektualnih, ograničenje ljudske težnje za srećom može biti samo imanentno, a sastoji se u racionaliziranju postupaka kojima se ostvaruje sreća, odnosno užitek.

¹⁰ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 404.–431.

¹¹ "Filozofi iz vrta" iliti sljedbenici epikurejske škole/filozofije.

¹² Tepeš, M., op. cit., str. 296.

¹³ Kao što su boja, toplina, miris itd.

¹⁴ Kovačec, A., *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002., op. cit., str. 203.

Lukrecijeva se poema tako postavlja kao zaključna, zasigurno finalno objašnjenje svakoga fenomena u svemiru. U tom smislu, ako ovaj tekst tvrdi da nudi „teoriju svega“, dok se u ovom slučaju na svemir misli kao na nešto beskonačno u produžetku, bez početka i kraja u vremenu, ona ne može biti vjerodostojna s onim što želi opisati. Stoga Lukrecije, kako bi svoju naraciju približio životnoj slici svijeta, donosi argumentirane konstatacije njegove beskonačnosti. „Tako se slika svijeta i ocjena života povezuje u životni nazor, a taj, kritički obrazložen, predstavlja – filozofiju. Ista se osnovna pitanja postavljaju i tipični se odgovori nadaju, jer ljudske mogućnosti, iako su mnogobrojne, nisu bezgranične.“¹⁵ Lukrecije, poput svojih suvremenika, u svojem umu i mašti ima nerazmjerne opise osvajanja, kao što rimski vođa šalje izvještaje kući o regijama koje su osvojili, ali njegovo osvajanje je paradoksalno i nadljudsko jer on obilazi svemir, ističući da je sve što postoji neizmerno. Nadalje, to smatra relevantnim jer on uistinu jest vođa, on prikazuje i pregledava svemir kao vođa koji je osvojio teritorij, pokazujući kako svaki fenomen podliježe nepromjenljivim zakonima. Metafora je u tome postala doslovna slika teritorija, ono što se može, a što se ne može dogoditi u fizičkome je svijetu ograničeno. Dakle, ono što je određeno od strane monizma, odnosno materijalizma s jednostavnošću se mogu zaključiti – iz ništa ne biva ništa. „Nema nadnaravnih sila i moći, koje bi stvarale svijet ili pokretale njime.“¹⁶ Time smo ukratko željeli percipirati i rastumačiti temeljni značaj prethodno navedenih metafora kojima se Lukrecije koristi kroz cijelu svoju poemu. Željeni je cilj ove poeme oslobađati naše misli od pojma božanske uzročnosti, što podrazumijeva napuštanje pojma oblikovanja kao takvoga. Naš je svijet slučajna pojava, a nije stvoren za nas – mi smo slučajni stanovnici toga, a ne vrhunac procesa stvaranja. Lukrecije tvrdi da ako se svijetu ikada dogodi da ispuni naše potrebe i užitke, to je čista prilika, dok za mnoge druge vrste nije bilo tako te su one s razlogom propale.

Samopouzdanje i sloboda čovjeka dio su Lukrecijeve filozofije koja je zaintrigirala široki spektar publike. „To samopouzdanje, ta vjera u spoznajnu moć čovjeka i snagu njegove naučne svijesti, jedna je od osnovnih karakteristika Lukrecijeve filozofije.“¹⁷ Jedna od važnijih značajka u povijesti filozofije u ovome

¹⁵ Tepeš, M., op. cit., str.9.

¹⁶ Tepeš, M., op. cit., str. 23.

¹⁷ Tepeš, M., op.cit., str. 24.

razdoblju jest uspon stoicizma.¹⁸ Sada, kada Lukrecije izlaže načela epikurejskoga atomizma o elementima fizičkoga svijeta ili kozmologiji ili čak moralnosti, u kronološkome možda neće postojati neki poseban značaj udaljenosti između Epikura i njega samoga. Slijedeći Epikurovu nauku, smatra se da je Lukrecije trebao očuvati svoju dosljednost u opisu čovjekove povijesti kao kontinuirani razvoj koji u potpunosti ovisi o prirodnim uzrocima, od prvoga prirodnoga razvoja ljudi na zemlji do suvremenih civilizacija. Shodno tome pokušat ćemo ukratko približiti Lukrecijeve opise od samoga početka postojanja, odnosno opise primitivnoga čovjeka. Prvo što treba napomenuti jest da odlomak pomno slijedi opis potomaka živih vrsta na zemlji i proces prirodne selekcije najprikladnije za preživljavanje. Lukrecije nastavlja sa svojom tvrdnjom da prvi ljudi nisu bili u strahu da se sunce neće vratiti natrag ujutro, da će biti pogubljeni od divljih zvijeri ili gladi, a zapravo u usporedbi sa suvremenom civilizacijom doživjeli samo istu stopu smrtnosti, kao što to danas čine ljudi iz rata, brodoloma i drugih raznih neumjerenosti. Već smo čuli da lavovi preživljavaju zbog svoje hrabrosti (*virtus*), lisice zbog njihove lukavosti (*dolus*), jeleni zbog svoje brzine u borbi (*fuga*), a pse, ovce i stoku je zaštitila ljudska ruka, zbog njihove velike koristi u gospodarskome i prehrambenome smislu.¹⁹ U usporedbi s divljinom, kao što vidimo čovjek nema nijednu od prethodno navedenih vrlina, stoga smjestivši suvremenu ženu i muškarca bez ikakve tehnologije u takvu surovu prirodu, šanse za preživljavanjem su minimalističke. Ukazujući na ovo, Lukrecije zapravo naglašava ono što im je nedostajalo: oranje, željezo, poljoprivreda, vatra, odjeća, kuće, politika, zakoni i pravni brak. Jeli su bobice, pili vodu, živjeli u pećinama, spavali pod grmljem, „parili“ se s ljubavlju, silovanjem ili razmjenjivanjem i branili protiv životinja kamenjem.²⁰ Zloglasno je, naravno, da on upozorava čitatelja na duboke seksualne osjećaje, ali to nije pragmatično da želi pohvaliti silovanje kao alternativu, a još manje da prijateljstvo smatramo negodovanjem jer je ono nastalo u „mekšoj“ fazi ljudskoga napretka.²¹ Dakle, u generalnoj osnovi govori da ne postoji bilo koji kontrast između spokoja u neznanju i bijede u znanju. Hipotezu koju dosežemo jest da Lukrecije dovodi do savršene dosljednosti i neviđene kompozicije kontinuiranoga razvoja. Nalazimo u njemu upravo takvu teoriju koju bismo trebali očekivati: s jedne strane,

¹⁸ Antička filozofska škola koja djeluje od 4. do 2. stoljeća po našoj eri, više o tome: Bošnjak, B., Filipović, V., Kangrga, M. i dr., *Antologija filozofskih tekstova s pregledom povijesti filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1954. str. 58.–59.

¹⁹ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 169.–171.

²⁰ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 174.–181.

²¹ Loc. cit.

opis primitivnoga, jednostavnoga stanja bez razmišljanja o interakciji s prirodom, kako bi joj se suprotstavili složeniji i promišljeniji načini života, dok je s druge strane jasna moralna perspektiva koja primjenjuje obje faze, ne prepoznajući nijednu od njih kao goru ili bolju u svojoj vlastitoj prirodi.

2.2. IZVORI LUKRECIJEVA NADAHNUĆA I EPIKUROVA FILOFOZIJA

Udaljenost koja nas dijeli od Lukrecija veća je nego što možemo zamisliti, a ta praznina između pjesnika i čitatelja ne smije biti mjerena od dva tisućljeća. Preko nas se može razabrati udaljeni i samotni lik pjesnika probijajući se kroz dugi niz vremena kako bi posegnuli svoj vlastiti izvor inspiracije. Sam se Lukrecije predstavlja kao pjesnik nad svim pjesnicima, stoga on je taj koji nas dovodi do ruba ove praznine. Nadalje, on svoju satisfakciju pronalazi u muzama, pa tako na početku svoje pjesme zaziva Veneru, a na kraju Kaliopu. Svoju poeziju uspoređuje s pjesmom labudova, a o sebi govori kao o lastavici, dok na samom kraju o sebi govori kao proroku.²² Pri samome kraju pjesme kada se bliži svrsi, njegova će ga muza označiti i dovesti do časnih kola u kojima je već imala najmanje dva velika filozofska pjesnika. Dakle, svi ti poznati pjesnički elementi mogu se zamijetiti u Lukrecijevoj pjesmi, a upravo nas njihovo poznavanje tjera u iskušenje da na drugačiji način interpretiramo samoga pjesnika i njegovu pjesmu. Lukrecije ne očekuje za svoga čitatelja prvotno poimanje koliko se zapravo udaljava od poznatih pjesničkih elemenata, već je njegova strategija pustiti čitatelja da donosi vlastite zaključke o njegovom zazivanju Venere. U finalnome dijelu, kao što smo već naveli, zaziva Kaliopu i traži od nje da mu ukaže na temeljnu svrhu u njegovome postignuću, a samim time i na zaključnu. Do krajnje svrhe dolazimo u agoničnom opisu mrtvoga vala bolesti koji je uništio najviši vrhunac ljudskoga razvoja. Ovim smo opisima predstavili i nastojali srušiti tu barijeru udaljenosti i praznine, a zajedno s umjetničkim interpretiranjem filozofske pjesme koja započinje poznatim, privlačnim i tradicionalnim elementima, čitatelju približiti njegov autentičan prikaz koji razdvaja ljupki izgled proljetnog dana i izgled otapanja, odnosno uništenja s kojima završava *De rerum natura*.²³

²² Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 18.–19.

²³ Više o tome: Gale, R. M., op.cit., str. 27.–48.

Nadalje, radi lakšeg razumijevanja njegove filozofije, ukratko ćemo prikazati njegove opise zazivanja Venere iz odabranih pjevanja, ne ulazeći u njegove zanimljive digresije i poredbe. „Zazvavši u pomoć Veneru majku Enejinu, a time i začetnicu naroda rimskoga, moli pjesnik Memija, da svu dokolicu posveti njegovoj nauci. On hoće da govori o prirodi svemira i bogova, hoće da prikaže počela stvari: otkuda priroda stvara, umnaža i hrani sva bića, i kako ih opet uništava: hoće da prikaže, što je materija, što su prva počela, od kojih potječe sve.“²⁴

*Aeneadum genetrix, hominum divomque voluptas,
alma Venus, caeli subter labentia signa
quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
concelebras, per te quoniam genus omne animantum
concipitur visitque exortum lumina solis:
te, dea, te fugiunt venti, te nubila caeli
adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
summittit flores, tibi rident aequora ponti
placatumque nitet diffuso lumine caelum.*

(I, 1 – 9)

Roda Enejina majko, o bogova slasti i ljudi,
Blaga Venero, koja pod zvijezdama, nebom što kruže,
Sve, što diše i živi, po tebi svoj ima začetak,
Rodi po tebi se sve i Sunca se raduje svijetlu.
Od tebe, božice, bježe svi vjetri, ti dolaskom svojim
Razgoniš oblake s neba, šarolika Zemlja ti slatka
Posipa putove cvijećem, a morska se pučina smiješi
Tebi, dok blago se nebom razgaljuje, oblito svijetlom.²⁵

²⁴ Tepeš, M., op.cit., str. 297.

²⁵ Tepeš, M., op.cit., str. 67.

*sic igitur Veneris qui telis accipit ictus,
sive puer membris muliebribus hunc iaculatur
seu mulier toto iactans e corpore amorem,
unde feritur, eo tendit gestitque coire
et iacere umorem in corpus de corpore ductum;
namque voluptatem praesagit muta cupido.*

(IV, 1052 – 7)

Kome Venere, dakle, strijele obrane srce,
Bilo da muško ih baca, kad promatra dražesti ženske,
Bilo da žensko, što ljubav iz čitava sijeva joj bića,
Odakle strada, tud teži i želi se puteno združiti,
Traži, da izbaci sok iz vlastitog tijela u ono;
Naime, požuda nijema naslućuje sladak užitak.²⁶

*Nec divina satum genitalem numina cuiquam
absterrent, pater a gnatis ne dulcibus umquam
appelletur et ut sterili Venere exigat aevom;
quod plerumque putant et multo sanguine maesti
conspargunt aras adolentque altaria donis,
ut gravidas reddant uxores semine largo;
ne quiquam divom numen sortisque fatigant;
nam steriles nimium crasso sunt semine partim,
et liquido praeter iustum tenuique vicissim.*

(IV, 1235 – 43)

²⁶ Tepeš, M., op.cit., str. 201.

Slatka, i vijek da proživi on lišen sveđ svoga potomstva;
Naime, većinom to misle i žalosni škrope oltare
Mnogom krvi i mnoge ispaljuju na njima dare,
Sjemenom obilnim da im učine plodnima žene;
Uzalud bogove muče i tuže na svoju se sudbu!
Neplodnost nastaje, naime, zbog sjemena odviše gustog,
A i obratno, radi predoviše žitkog i rijetkog.
Ako je odviše rijetko, polijepit se ne može nutri,
Jer se rastopi odmah, ko pobačaj vraća se natrag.²⁷

S obzirom na to da smo u nekoliko navrata spomenuli Epikurovu filozofiju, njegove sljedbenike i njihovo djelovanje, u ovome ćemo odlomku dočarati temeljno značenje te kako je njihov rad evoluirao tijekom stoljeća.²⁸ Naime, Epikur (341. – 270. godine prije naše ere²⁹) je bio čuveno plodan pisac i grčki filozof koji je osnovao prvu filozofsku školu nazvanu *Epikurov Vrt*. Nakon što je njegova škola dosegla veliku slavu nastao je izraz epikurejac i to iz vulgarnog poimanja Epikurove teorije te je ujedno bio i sinonim za onoga tko se predaje tjelesnim užicima. Važno je napomenuti da su se u toj školi mogle obrazovati žene te je opstala dugi niz godina i nakon njegove smrti. Najbliže je izvore, tj. njegove filozofije, koje su opstale pisao Lukrecije. Epikur je svojim učenicima na što lakšem principu želio prikazati i prenijeti svoje znanje i to kovanjem aforizama te izvodima iz vlastitih djela. „Na Epikurovu je učenju osobito jasno vidljiv velik zaokret što ga je grčka filozofska misao učinila od vremena Sokrata.“³⁰ Cilj njihova rada više nije teorija koja se proučava radi sebe same, već je temeljna svrha određeni način života koji pojedincu omogućuje mjeru dostupne sreće. Shodno tome, takav način života u potpunosti donosi duševni mir, a čovjek je uvjeren da je daleko od prijetnje i napasti, pa je tako epikurejci rado mjere s mirnom površinom mora, a za Epikura su nekontrolirane strasti veliki protivnici ljudske sreće. Njegov ćemo rad prvenstveno prepoznati jer je objavio rat strahu i to onome koji obuhvaća osvetoljubive bogove, praznovjerna tumačenja o tendenciji

²⁷ Tepeš, M., op.cit., str. 206.–207.

²⁸ Više o tome: Solar, M., *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketinh – tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 83.–84.

²⁹ Više o tome: Solar, M., op. cit., str. 83.

³⁰ Lesky, A., *Povijest grčke književnosti*, Hrvatski studiji, Zagreb, 2001., str. 668.

prirode te zloglasnim prijetnjama o životu nakon smrti koji nikako ne dopušta spokojni predah. Upravo ga je zbog ovakve konstatacije Lukrecije veličao kao pobjednika i velikog heroja. Naime, u tom kontekstu zapravo njegova teologija i fizika dolaze do potpunog značaja jer one nisu istraživane radi njih samih, nego radi sredstva u revoluciji protiv tradicionalne religije. „Demokritovo učenje, koje ne priznaje opstojnost ničemu osim praznom prostoru i atomima, bio je prikladna osnova za tumačenje univerzuma bez straha pred iracionalnim. Pri tome je Epikur Demokritovo učenje toliko modificirao što je postavio granice broju oblika atoma i smjeru njegova gibanja.“³¹ Epikur pri tome misli da atomi pri padu moraju davati otklon od vertikale po kojoj padaju jer bi u suprotnome padali okomito, pa se u takvom položaju ne bi dodirivali te priroda nikada ne bi mogla započeti svoje stvaranje. U krajnjem slučaju smatra da je duša spoj atoma, pa tako i sve drugo što propada u smrt koje se ne treba bojati jer je ona apsolutna dezintegracija. Samim time, čovjek mora postati vladarem žudnji i boli ako želi da njegova duša postigne spokojni predah. S druge strane, kada je Epikur izuzeo užitak iz reda afekata učinio ga je krajnjim ciljem svih usmjerenja, a ujedno ga izjednačio sa sigurnim unutarnjim mirom.

³¹ Lesky, A., op.cit., str. 668.

3. LUKRECIJEVA VENERA – USPOREDBA SA STOIČKIM ZEUSOM

Lukrecije svoju poemu započinje epikurejskom fizikom, a ujedno i zazivanjem božice Venere kao vladarice prirode koju moli da mu pomogne u formi njegovih stihova te da pruži mir Rimljanima. Kao svaki drugi epikurejac, pretpostavljamo da je i on vjerovao da bogovi ne vode računa o ovome svijetu, a ponajmanje bilo kojim drugim svijetom. Imali smo nekoliko ponuđenih odgovora u prošlosti koje ćemo sažeti u sljedećim indikativnim konstatacijama: a) Lukrecije slijedi pjesničku tradiciju zazivanja, b) on svojoj poemi daje rimski koncept pozivajući se na njegove pretke, c) odaje počast Memiju, zazivajući zaštitnicu, božicu njegove obitelji, d) odaje počast Empedoklu³² i Afroditi³³ te pod e) na Veneru gleda kao na alegorijski prikaz bilo kreativnih sila u prirodi ili užitka.³⁴ Mnogi smatraju da u ovim konstatacijama ima malo istine te da je u dubini propušten važan ključ svih odgovora, međutim u nastavku rada obratit ćemo pozornost i na druge autore gdje ćemo sa sigurnošću doznati jesu li istinite ili nisu. Iz ovoga ćemo dijela saznati koliko je zapravo Lukrecije bio pod utjecajem suvremenog stoičkog Zeusa te kako je oblikovao epikurejsko božanstvo, Veneru, koja bi zauzela mjesto stoičkoga Zeusa, kao i bilo koje druge vladajuće božanstvo. Venera je, pretpostavljamo, dijelom zamišljena kao alegorijska suparnica stoičkom Zeusu – zalaže se za užitak i svijet uređen vlastitim neplaniranim podražajima, za razliku od stoičkoga Zeusa koji se zalaže za božansku moć i svijet vezan neumoljivom božanskom voljom. Štoviše, kao suparnica stoičkome Zeusu, Venera predstavlja izazov za sve religiozne i filozofske koncepte koji bi svijetu nametnuli božansku represiju. Dakle, dok je Venera pjesnička tvorevina koju je oblikovao, mnogi utjecaji posve su odvojeni od stoicizma. Tek kada Veneru vidimo kao kreaciju smještenu u suvremeni filozofski kontekst, u kojemu su stoici predložili Zeusa kao svemoćnog vladara svijeta, imamo dostatno objašnjenje zašto se Lukrecije toliko udaljio od epikurejske dogme, prepustivši se svemoćnoj, vladajućoj božici koja će predstavljati njegove stihove kako bi protjerali bogove s ovoga svijeta. Nadalje, još je uvijek sporno da je Venerin portret u poemi teško proučavati, no

³² Bio je grčki, predsokratovski filozof i živio je na Siciliji-grčkoj koloniji, više o tome: <https://hrcak.srce.hr/170445> pristupljeno: 4. rujna 2020., <https://hrcak.srce.hr/94762> pristupljeno: 4. rujna 2020.

³³ U grčkoj mitologiji božica je ljubavi, ljepote, požude i spolnosti, više o tome: <https://hrcak.srce.hr/226278> pristupljeno: 4. rujna 2020.

³⁴ Gale, R. M., op.cit., str. 88.

objašnjenje, pretpostavljamo, ne dolazi odmah nego se formulira u svemu onome što slijedi u Lukrecijevoj poemi u kojoj namjerno koristi mit i alegoriju.

3.1. LUKRECIJEVA VENERA – USPOREDBA S DRUGIM AUTORIMA: OVIDIJE, VERGILIJE I HORACIJE

U ovome ćemo se dijelu rada primarno baviti stihovima poznatih autora, punim imenom Publije Ovidije Nazon (*Publius Ovidius Naso*), Publije Vergilije Maron (*Publius Vergilius Maro*) i Kvint Horacije Flak (*Quintus Horatius Flaccus*) te ih u kratkim crtama interpretirati, a potom i usporediti s Lukrecijevim stihovima. Glavni je ključ svih navedenih stihova način na koji pojedini autor zaziva Veneru i kako je prikazuje u cijelosti.

Ovdije, *Remedia amoris*:

*Quam platanus vino gaudet, quam populus unda,
Et quam limosa canna palustris humo,
Tam Venus otia amat; qui finem quaeris amoris,
Cedit amor rebus: res age, tutus eris.*

(141 – 4)

*Intrat amor mentes usu, dediscitur usu:
Qui poterit sanum fingere, sanus erit.
Dixerit, ut venias: pacta tibi nocte venito;
Veneris, et fuerit ianua clausa: feres.*

(503 – 6)

Remedia amoris je zbirka ljubavnih elegija na latinskome jeziku sastavljena od 814 redaka.³⁵ U ovoj popratnoj elegiji *O umjetnosti ljubavi*, Ovidije sa stoičkim prizvukom nudi savjete i strategije kako izbjeći da vas povrijede ljubavni osjećaji ili kako se odljubiti. Stoga, zaziva Veneru koju prikazuje kao božicu ljubavi i spolnosti koja će, također upotrijebiti svoje ljubavne moći te impresionirati svojom ljepotom kao i sve žene o kojima govori kroz elegiju.

³⁵ Više o tome: Solar, M., op. cit., str. 89.–90., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45974> pristupljeno: 10. rujna 2020., <https://hrcak.srce.hr/121981> pristupljeno: 10. rujna 2020.

Vergilije, *Aeneis*:

*Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:
“Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum—
O quam te memorem, virgo? Namque haud tibi voltus
mortalis, nec vox hominem sonat: O, dea certe—
an Phoebi soror? an nympharum sanguinis una?—
sis felix, nostrumque leves, quaecumque, laborem,
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
erramus, vento huc vastis et fluctibus acti:
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.”*

(I, 325 – 334)

Aeneis je latinski rimski nacionalni spjev u šest knjiga koji govori legendarnu priču o Eneji koji je putovao u Italiju, gdje je postao predak Rimljana.³⁶ On na isti način u svome djelu zaziva Veneru, no ona njemu zapravo pruža ohrabrenje, mir i spokoj kako bi što lakše prevladao sve nedaće koje su ga snašle na putu.

Horacije, *Carmina*:

*O Venus regina Cnidi Paphique,
sperne dilectam Cypron et vocantis
ture te multo Glycerae decoram
transfer in aedem.*

(I, 30)

*ridet hoc, inquam, Venus ipsa, rident
simplices Nymphae, ferus et Cupido
semper ardentis acuens sagittas
cote cruenta.*

(II, 8)

³⁶ Više o tome: Solar, M., op. cit., str. 86.–88.

Carmina je zbirka lirskih pjesama u četiri knjige koje zapravo oponašaju kratke lirike grčkih izvornika.³⁷ Na isti način kao i prethodna dva pjesnika, Veneru zaziva kao božicu ljubavi, no u njegovim je stihovima prikazana kao ideal ljepote i savršenosti te kao bezgrešna žena.

Dakle, kod zazivanja Venere primjećujemo da Ovidije, Vergilije i Horacije koriste istu temeljnu epsku karakteristiku gdje su Lukrecija vidjeli kao svog učitelja. Takva konstatacija nas nikako ne iznenađuje jer sami čitatelji Veneru percipiraju na isti način, kao božicu ljubavi, plodnosti i spolnosti. Što se tiče Lukrecija, njegovo zazivanje je jedinstveno te je on prikazuje kao prirodnu silu koja upravlja njegovim svijetom, a ujedno navodi čitatelja na razmišljanje kako bi što lakše interpretirao njegove stihove. Shodno tome, u prethodnome smo poglavlju koncipirali stihove zazivanja Venere, gdje smo uočili koliku vrijednost, odnosno cijenjenost nosi Venera u tim stihovima. Prožeta je velikom snagom koja donosi boljitak i užitak svijetu, a zazvana je kako bi tadašnjem narodu predstavila svijet koji nisu mogli ni zamisliti, to jest kako bi ih odvela na što kvalitetniji i racionalniji put. Isto tako, ističe njihove društvene odnose i probleme u kojima želi postići prosperitet, dok naglasak stavlja na potomke u nadi da će ih ta mala sila obmaniti od primitivne tradicije koja ih je zatekla u to vrijeme. Ujedno, generalni uvid u intelektualni i civilizacijski napredak kroz filozofiju, fiziku, kozmologiju, atomizam i dr. U tim je navedenim zakonitostima uloga Venere vrlo presudna, stoga je od posebne važnosti pojmiti njezinu prirodnu silu – snagu i poseban značaj Lukrecijevih stihova. Isto tako možemo vidjeti da u neku ruku prelazi tradicionalno epikurejstvo. U stihovima na samome početku djela Lukrecije se moli Veneri, ne samo kao univerzalnoj životnoj snazi, već i kao pretku Rimljana, moleći je da intervenira sa svojim ljubavnikom Marsom i spasi nemirnu rimsku republiku od građanskih sukoba.³⁸

Iako ovaj odabir motiva možemo zahvaliti Lukrecijevoj preteči i njegovu uzoru Empedoklu, za kojeg je Afroditina velika stvaralačka snaga u kozmosu, opasno graniči s izdajom središnjeg motiva poeme, da se ne bismo trebali bojati bogova jer oni ne interveniraju i nikada ne bi intervenirali u naš svijet. Kroz stihove možemo nesumnjivo

³⁷ Više o tome: Solar, M., op.cit., str. 88.–89., <https://web.as.miami.edu/personal/corax/horace.carm.html> pristupljeno: 10. rujna 2020.

³⁸ Više o tome: Solar, M., op.cit., str. 27.–32.

skupljati odgovarajuće materijale za razumijevanje smisla koji je sukladan istinskoj epikurejskoj poruci, ali malo je suglasja o tome kako se to želi postići. Ratni Mars kao takav nije pravi epikurejski bog, već popularna izopačenost prave božanske prirode, koja proizlazi iz projekcije ljudi vlastitog ljutitog i natjecateljskog temperamenta na ovo idealno biće. U tom slučaju, Venerina molitva da smiri Marsa nije ništa više od izražene nade da će se Rimljani vratiti uvažavanju istinske miroljubive prirode božanstva, što za Epikurejca poput Lukrecija nije ništa drugačije od njihovih samih koji nastoje oponašati ovu paradigmu miroljubivosti. Poruka će sama po sebi, ako uspješno podučiti svoju rimsku publiku, biti dovoljna da usliši uvodnu molitvu svoga autora.

4. LUKRECIJEVO TUMAČENJE KNJIGE

Prema mnogim urednicima, Lukrecijevi su stihovi pogrešno protumačeni, stoga je Lukrecije u nekim od svojih konstatacija i argumenata o prirodnim nepogodama okrivljen za pogrešan navod, odnosno lažno predstavljanje, dok je to zapravo problem urednika koji ima općenite nedostatke kompetencija u odnosu na njegove izvore. Često se pogrešno shvaćaju ili tumače njegove metafore, pa tada urednik to navodi kao nekoliko „ozbiljnih pogrešaka u interpretaciji“, dok neki od njih idu toliko daleko da sugeriraju postojanje latinskog prijevoda koji Lukrecije koristi.³⁹ Međutim, uska i izravna ovisnost o Lukreciju je prepoznatljiva, a urednici to, na kraju krajeva, moraju pretpostaviti prije nego što napadnu Lukrecija zbog njegovih razilaženja. Štoviše, svake promjene ili dopune koje je Lukrecije činio, a pogrešno su interpretirane ili prevedene nisu u doseg ovoga rada. Umjesto detaljnog istraživanja istoga, ukratko ćemo prikazati jednu od izdvojenih pogrešaka s kojima se urednici najčešće susreću.

*Huc accedit uti videamus, corpus ut ipsum
suscipere immanis morbos durumque dolorem,
sic animum curas acris luctumque metumque.*

(III, 460 – 3)

Bolesti snalaze strašne i nepodnosive boli,
I duh snalazi tako tjeskoba, pa žalost i brige;
Stoga, naravno, dijeli i s tijelom smrti sudbinu.⁴⁰

Ova paralela između tjelesne bolesti i njege, tuge i straha samo objašnjava ono često što se nalazi kao važno svojstvo u samome jeziku. Žrtva straha (*metus*) je opisana kao bolesna (*aeger*) sa svim odgovarajućim medicinskim simptomima – *aegrus luctibus* (bolesne jadikovke) i *doloribus aegrus* (bolne bolove) koje se prožimaju kroz cijelu poemu. Lukrecije dosljedno nastavlja svoje konstatacije u

³⁹ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 182.–199.

⁴⁰ Tepeš, M., op.cit., str 150.

sljedećim stihovima odbacuje misao kako bi duša bila tek harmonija tijela kao što to tvrdi tadašnja idealistička struja filozofije.

*atque animae clarae meae iam versibus esse
et metus ille foras praeceps Acheruntis agendus,
funditus humanam qui vitam turbat ab imo
omnia suffundens mortis nigrore neque ullam
esse voluptatem liquidam puramque relinquit.*

(III, 36 – 41)

Poslije toga mi valja još, čini se, u pjesmi mojoj
Protumačiti narav u cijelosti duha i duše,
Istjerat iz srca tvoga što prije strah onaj pred paklom
Koji iz temelja život u ljudi pomućuje posve,
Čineć sve crnim zbog straha pred smrću, ne dopušta nikad
Da bismo užili čisto i veselo slasti ma kakve.⁴¹

Lukrecije kao materijalist razmišlja i ukazuje na konsekventno, govori da je *anima* dio tjelesnosti, svojevrсна supstanca koja je sastavljena od najboljih, odnosno najfinijih atoma koji su raspoređeni po čitavome tijelu. Dakle, duša je materijalne prirode, a s druge strane on jasno govori o ovisnosti, no u smislu nerazdvojenosti duše i tijela te nizom mnogobrojnih argumenata odbija misao o besmrtnosti duše.

4.1. ZAKLJUČCI ŠEST KNJIGA

Kod Lukrecijeve poeme nema zasebnih zaključaka kao takvih, koji se razvidno mogu razlikovati od argumentiranih dijelova, poput onih koje nalazimo u Vergilijevoj Eneidi. Možemo spoznati finalni dio svakog glavnog, argumentiranog odjeljka kao zaključak pojedine knjige, premda u smislu sadržaja ostaje sastavni dio argumenta.⁴² Lukrecije je konstruirao ove zaključne dijelove na dva glavna načina: oni uvijek uključuju raspravu o središnjoj temi knjige ili na najmanje njegove primjene za svakodnevni život, a sadrže sukob između istine otkrivene u knjizi i uobičajenog

⁴¹ Tepeš, M., op. cit., str. 38.

⁴² Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 235.–237.

neznanja čovjeka.⁴³ Cilj će u daljnjemu tekstu biti potkrijepiti konstataciju da šest zaključaka, pogrešaka i patnje neslobodnih ljudi pred licem, kako Lukrecije kaže, *maiestas cognita rerum*, pjesnik prikazuje na različite načine, no u konačnici se svode na isti cilj. To čini sa stajališta onoga koji je patnju prevladao uvidom i promatra je iz sigurnoga gledišta s određenim stupnjem zadovoljstva, kao što je to prikazano u jednome dijelu knjige. Neki su klasicisti krivo shvatili Lukrecija i razmišljali da pesimizam i očaj koji opisuje, zapravo preko njega izbacuje stanje vlastite duše. Poslije je ova konstatacija naišla na jače protivljenje, no to je vrlo pozitivan razvoj događaja. Poema ne govori o psihološkom razvoju autora o kojemu mi to spoznajemo iz umjetničke forme, već nam poručuje da je to sveukupni uspjeh sreće i zadovoljstva u životu.

Shodno tome, objasniti ćemo svrhu njegove stanke tijekom prve poeme i kao što već znamo njegova je uvodna riječ bila već nekoliko puta diskutabilno komentirana. Dio koji mnogi zamjećuju i vjeruju da nema smisla jest srednji uvod prije posljednjeg, argumentiranog dijela prvoga pjevanja koji zapravo čini neku vrstu stanke. Lukrecije nam zapravo tom stankom želi približiti osnovni uvod o atomskoj teoriji i polemici protiv znanstvenika, što nam daje do znanja da je vrlo efektno i s razlogom smještena baš na tom mjestu. Ujedno, tok misli postaje etički važan, baš kao i za ljudsko rasuđivanje istoga. U dijelu da će naš kozmos dočekati svoj kraj, ono se može predvidjeti iz sve manjeg protoka atoma iz beskonačnog svemira, na kojemu se oslanja rast ovog ili bilo kojeg drugog svijeta. U trenutku kada tzv. kvazi živo stvorenje dostiže svoju zrelost, nastaje neravnoteža između postojanog odumiranja atoma i polako popuštanje dolaska novih valova atoma. Prehrana se više ne može na zadovoljavajući način prenijeti na dijelove organizma koji stari. Naša je oronula zemlja već dostigla tu fazu i više se ne može obnoviti. Takva oslabljenost počinje biti očigledna u našem dijelu svijeta i nećemo biti iznenađeni kada shvatimo neophodni proces kroz njegovu fiziku. Pjesnik kontrira takav uvid s glupošću normalnog pogleda na svijet kojeg je predstavio dvama običnim seljacima.⁴⁴ Kaže kako oni svoju manju produktivnost polja tumače kao djelo Fortune ili još gore, kao nastali gnjev bogova.

⁴³ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 235.–237.

⁴⁴ Više o tome: Gale, R. M., op.cit., str. 238.–239.

Publika koja Lukrecijeve stihove iščitava samo kroz pesimizam, također nagoviješta i pesimizam na kraju knjige što zapravo označava podcjenjivanje pjesnikove umjetničke kompozicije pa se tako opet nalazimo u kontrastu istine i laži, odnosno zabludi o razumijevanju njegovih dosadašnjih konstatacija. Promatrajući to kroz Lukrecijeve oči na samome kraju svijeta, stečeno razumijevanje može dokazati vlastitu pobjedu i zadovoljstvo.

Zaključak druge knjige potvrđuje da Lukrecije želi suprotstaviti ispravnu i neispravnu doktrinu. Jasno opisuje što želi kako bi čitatelja okrenuo protiv sebe i time ga doveo do istine, odnosno realnog shvaćanja konstatacija. Lukrecija čak možemo nazvati strastvenim govornikom u stihu, no bilo bi pogrešno protumačiti njegove sjajne opise neshvaćenim teorijama. Rasprava o čitavom izletu u toj knjizi, pokazuje da je pjesnik opet iznio lažno mišljenje kako bi nas odvratio od njega. Traži od čitatelja da tijekom cijele poeme ima otvoren um prema poetskom retoričkom korištenju riječi te da svojim kritikama doprinese uvjerenjima o vjerskim zabludama i zabludama o našoj zemlji.⁴⁵

Završni dio treće knjige bori se protiv straha od smrti koristeći formalne značajke izvedene iz dijatribe i utješne literature. Ovaj strah i dalje ima snažan utjecaj, unatoč priznatim dokazima o smrtnosti. Kako bi se donio točan zaključak, trebamo proučiti cjeloviti smisao knjige. Svi neepikurejski elementi u njemu jesu integrirani s Epikurovom vlastitom doktrinom, a nasuprot zabludi stoji razumijevanje, odnosno interes da nas se smrt ne tiče. Sredinom trećeg zaključka koji je najduži i najvažniji odlomak, opisuje govor u kojemu *natura rerum* sama čini protiv normalnog ponašanja ljudi.⁴⁶ Pjesnik je odavno pustio ljude da govore, no svi su bili u zabludi te su izrazili svoje nerazumijevanje u konvencionalnim jadikovkama o gubitku rođaka ili prolaznosti njihovih života. Na kraju knjige stoji pobjedonosna istina, a takva nas vrsta upute želi usmjeriti na taj put.

⁴⁵ Više o tome: Gale, R.M., op. cit., str. 239.–242.

⁴⁶ Više o tome: Gale, R. M., op.cit., str. 242.–246.

U četvrtome zaključku čitamo opaku devalvaciju ljubavnih strast koja truje naše živote i stvara čiste epikurejske užitke nemogućima. To se događa jer pogrešno shvaćamo simulakre⁴⁷ koje imaju potrebnu funkciju u vođenju ljubavi. Međutim, ne smiju stvarati nerealna očekivanja, u smislu da je moguće postati jedno s osobom koja prikazuje simulakre jer takva želja postaje bolest duše. Kako bi se takvo što izbjeglo, uloga zaljubljenih simulakri mora biti sputana na njihovu fizičku namjenu – ovo je početak zaključka. Model za takvo ispravno razumijevanje pokrivaju polucije koje su doživjeli dječaci u pubertetu, a na koje simulakra dolazi s nasumičnih tijela te imaju nesvjesni učinak. Jedna od podređenih odredbi uvodi točan razlog veze između svjesnoga erotskoga čina i polucije kao takve. Veza puna ljubavi svodi se na prolazni fiziološki proces, odnosno ne smije se povezati sa strašću druge duše koju uzrokuje bolest njegujući nekontroliranu želju za zadovoljstvom, a očekivana od osobe koja je voljena. Lukrecije dopušta zadovoljstvo seksualnim nagonom bez emocija, pa čak i ako je to s *Venus vulgivaga*⁴⁸, kako kaže za zdrave užitke.⁴⁹ Tekstualna poveznica koju je pjesnik možda povezao s kraja treće i početka četvrte knjige, glasi da onaj koji je oslobođen straha od smrti mora imati istinskog prijatelja kako bi pronašao pravu sreću. Međutim, u četvrtoj knjizi u kojoj se proteže tema simulakre, tema bi se protezala od blagotvorne simulakre bogova do opasnih simulakri savršenih tijela.

Povijest civilizacije u petom zaključku iznosi metafizički odnos između napretka i sreće. Svatko tko čuje optimističan ton u posljednjem stihu knjige, *artibus ad summum donec venere cacumen*⁵⁰, pogrešno razumije pjesnika što podrazumijeva pogrešno vjerovanje u visoku civilizacijsku točku. Dok je neposredno prije, ustanovio da ljudi ne znaju pravu mjeru za imetak i istinsku sreću. Oni vlastiti život čine bijednim s nepotrebnim jadikovkama i s krivim pretjeranim očekivanjima što im zapravo život pruža te na taj način predstavljaju strahote rata. Ovakvo tumačenje lukrecijanske povijesti civilizacije također je potvrđeno analizom njegove kompozicije, pa tako i ovdje, pjesnik opisuje ljudske zablude u svjetlu epikurejske etike.

⁴⁷ Vizualne ili mentalne slike, više o tome: <https://hrcak.srce.hr/181553> pristupljeno: 6. rujna 2020.

⁴⁸ „Venera koja hoda ulicama“ tj. prostitutke.

⁴⁹ Gale, R. M., op. cit., str. 147.

⁵⁰ Dok nisu dosegli najvišu točku umjetnosti.

Za kraj bi bilo čudno da šesti zaključak ima potpuno različito značenje nego svi ostali, ali čini se teškim pronaći konfrontaciju tame i svjetla u opisu kuge, gdje je tama jedino vidljiva. Nadalje, mislim da je opis kuge namijenjen kao zaključak poeme, a bit će shvaćen u dvostrukom epikurejskom smislu: *a priori*, kao primjer za razorne pokrete ovoga svijeta u odnosu na ljudski život koji je potpuno beznačajan i prema tome kao antiteza slici sretnoga života u prvome uvodu te *deinde*, kao ekstremni slučaj ljudske nemoći pred strašnom katastrofom, odnosno kao antiteza epikurejskom duševnom miru.⁵¹ Iz tih razloga i preklapanja knjiga, vjerujem da je kraj knjige jedini koji je pjesnik sistematično prikazao. Redosljed ovog dijela poeme na način na koji stvara mrežu nije napravljen po nikakvome konceptu, već po Lukrecijevom vlastitom uratku.

4.2. VIDJETI NEVIDLJIVO – KRATKA ANALOGIJA DJELA

Lukrecijevo često korištenje analogije i njegova upotreba vidljive manifestacije koje osvjetljavaju neviđene procese prirode, prema mnogim je autorima smješteno u dugu tradiciju drevnih filozofa čija je metoda argumentacije sadržana u formuliranoj epistemološkoj moralnosti po prvi puta kod Anaksagore.⁵² Ova je sentencija poprilično općenitog karaktera i može se opisati na druge načine razmišljanja, osim analogije u strogom smislu, no ovdje ćemo ograničiti ispitivanje niz temeljnih argumenata iz analogije koji su pronađeni u *De rerum natura*. Istu nerazmjernost u retorici između učestalosti s kojim govornici pribjegavaju argumentima iz analogije i oskudice teorijskih rasprava o ovome postupku primjećujemo i kod drevnih retoričara. Sumarne se klasifikacije i zapažanja čistog formalnog karaktera kojima se bave u ovoj temi doista čine oskudnima u usporedbi sa suvremenim analizama na kakve često nailazimo.

Teoriju koja potječe iz analogije ili korijensku metaforu koja se oslanja na odabir, naglasak i općenito na suzbijanje organizacijskih aspekata primarnih ilustracijskih udruživanja sa svojstvima sekundarnog predmeta, vrlo dobro možemo

⁵¹ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 250.–254.

⁵² Grčki fizičar, matematičar i filozof predsokratovac; ubraja se među posrednike, više o tome: Anaksagora iz Klazomene, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2438> pristupljeno: 6. rujna 2020.

vidjeti u Lukrecijevoj argumentaciji. Isto tako, *De rerum natura* nudi rješenje ključnog problema objašnjavanja kako slučajni spoj atoma može rezultirati stvarima koje dolaze nakon fiksnog uzorka, koristeći biološku analogiju sjemena. Produktivnost analogije može se očitovati na dva načina. Prvo, ilustracija i sustav asocijacija koji iz nje proizlaze mogu ispuniti svoju objašnjavajuću funkciju u odnosu na nekoliko različitih fokusa. To je slučaj, kao što smo vidjeli, za pojam koji je implicitno izveden tijekom argumenta za prvi prijedlog prve knjige, koji također ima ulogu u znanosti o duši izloženoj u trećoj knjizi i kozmologiji u petoj. Drugo, metafora posuđuje sebe samu na mnoge vrste produktivnih produženja – njegov implicitni sustav organizacije mogu proširiti ili izvorni autor ili čitatelj, a zatim se koristi u novim kontekstima.⁵³ Zasižno bismo dobili mnoga rješenja pozivajući se na epikurejsku teoriju pluralnosti svjetova i životinjskih vrsta, ali takav svrsishodan pothvat bio bi otvoreni prigovor da ova doktrina ne igra nikakvu ulogu u izboru bioloških analogija u prvoj i drugoj knjizi. No, riječ je o teoriji vječnosti primarne materije rođenja i smrti pojedinih stvari koja je proizašla iz nje i proširila se kao kompleks ideja posebno iz vremena Aristotela i njegovih epikurejskih nasljednika. Međutim, Aristotelova teorija pretpostavlja vječno postojanje svijeta i ljudske rase.

Način na koji Lukrecije opisuje rađanje Zemlje u petoj knjizi može sugerirati da predstavljanje Zemlje kao majke za njega više nije samo objašnjenje, već je poprimilo ontološki status i odnosi se na majčinu funkciju koja zapravo postoji. Ipak, Lukrecije zemlji ne pripisuje sva uobičajena mjesta povezana s majčinstvom kod životinja jer za njega zemlja nikada nije bila živo biće obdareno senzacijom. Vizualne slike i mitološke pripovijesti kao i simboličke radnje kulta koje su u prošlosti bile povezane s korijenskom metaforom *terra mater*, čine osnovu za novi niz implikacija i organizacija prenesenih alegorijskom interpretacijom.⁵⁴

Odabirom nasumičnih argumentacija koje smo prikazali tako da se temelje na većini dijelova i opisa u *De rerum natura* proizlaze korijenske metafore. U tom slučaju sa sigurnošću možemo govoriti o retoričkoj upotrebi analogije u dva značenja. Polazište u većini slučajeva ima tradicionalni karakter te se razvoj argumenata sastoji u namjernom i sustavnom istraživanju implikacija analogije. Na prihvatljiv smo način

⁵³ Gale, R. M., op. cit., str. 261.–262.

⁵⁴ Više o tome: Gale, R. M., op. cit., str. 266.–267 .

prikazali i odabrali pojedine analoge te sustavni postupak razrađenih kriterija suvremenog karaktera *De rerum natura*, kao poeme koja potječe iz kasnog helenističkog razdoblja.

5. ZAKLJUČAK

Kako bismo za kraj referirali zazivanje Venere, možemo reći da je to ujedno protreptični⁵⁵ poziv za čitatelja koji može krenuti u epikurejski bijeg od ratnih turbulencija, a politika u ugodnu luku privatnih studija podijeljenih s prijateljem. Takav je metaforički poziv temeljna epikurejska značajka, pa su uvodni dijelovi kod Epikura zapravo protreptici. Lukrecijeva epikurejska poruka uključuje uobičajenu rimsku ideju mira kao uvjet za nezaposlenost i književne studije, a njegov protreptični poziv smješten je u jezik himne koja pripada području tradicionalne kulturne matrice koju pjesnik želi revidirati. Epski se rječnik i fraze, elementi himničkog zazivanja, relativne odredbe, pohvale i molbe kao tradicionalni elementi molitve koriste kao izvrsna ilustracija u prikazivanju složenih književnih djela poput *De rerum natura*.

Poema započinje poznatim zazivanjem Venere koja je pjesnikov simbol snage, integracije i stvaralačke energije u svemiru. Predstavljena je kao neka vrsta životnoga principa. Lukrecijeva Venera uvelike je povezana s ulogom ljubavi (grč. φιλία), sila objedinjavanja ili vezivanja u filozofiji Empedokla, a također je poistovjećena s njezinom mitskom ulogom Venere *Genetrix*, božice zaštitnice i majke rimskoga naroda. U ostatku djela pjesnik započinje objašnjavanje epikurejskoga sustava i pobijanja sustava drugih filozofa. Počinje postavljanjem glavnih principa epikurejske fizike i kozmologije, uključujući atomizam, beskonačnost svemira i postojanje materije i praznine. U svakom slučaju, identificirali smo značajnu političku dimenziju koja je najizraženija u petome pjevanju – razmišljanje o filozofiji povijesti i politike Rimljana. Ambicija poeme doista je dvojaka: oboje su uključeni, koliko Venera toliko i Lukrecije (doslovno od prvoga stiha), u tjeskobe nemirnoga doba i da podučavaju vječne istine. Epikurejske zapovijedi posjeduju pretpovijesnu valjanost, ali također mogu ovdje pomoći u razumijevanju rimske olujne politike, ukorijenjene u strukturnoj slabosti društva koje je odavno izgubilo osjećaj za prirodu i njezino postepeno stvaranje i razvitak što je u dalekoj prošlosti zajednicama omogućavalo bezbrižan život.

⁵⁵ Fil. pov. Sokratova metoda filozofskog raspravljanja; pomoć sugovorniku (ob. učeniku) da dođe do jasnih spoznaja istine i znanja koju samo, kao slutnju, nosi u sebi. Više o tome: <https://jezikoslovac.com/word/z3vo> pristupljeno: 11. rujna 2020., <https://hrcaj.srce.hr/113666> pristupljeno: 11. rujna 2020.

Međutim, takav pjesnički izraz koji Veneru predstavlja kao simbol ljepote i kao uzročnik svih stvaralačkih poriva svijeta pjesniku zapravo daje mogućnost da slikovito izrazi snagu i moć kreativne ljubavi, ljepotu prirode i užitke života. Taj pjesnički slobodni izraz nikako nije povezan s politeističkom tradicijom te religijom rimskoga čovjeka. Venera je tek personifikacija stvaralačkih snaga prirode, društvenih anomalija te političkih predrasuda, koje umiruju ratove, vjetrove i površine mora. Zemlja pred njom stvara cvijeće i ljepotu, ptice pjevaju pjesme, a njezina čar umiruje srce i posvuda ulijeva radost.

Nadalje, značajke poeme koje smo do sada ispitivali pokazuju da je zapravo riječ o tekstu koji je sastavljen kao studijski tekst za epikurejskog novaka prožet u tradicionalnom obrazovanju. Samim time, *De rerum natura* nije poema koja pruža početno obrazovanje, već je to poema namjenjena obraćenju onih koji su ga već stekli na određenoj razini, naime pripadnici rimske elite – pod time smatramo pisanje kako bi se zadovoljile potrebe publike koja će tek ući u novi obrazovni kurikulum u Rimskoj republici. Luckrecije je odabrao književni oblik i skup književnih tehnika koje su mogle prilagoditi kognitivne procese pamćenja i meditacije na najbolji mogući način. Ova se tehnika temelji na psihološkoj pojavi da se sadržaj duge knjige ili govora najbolje pamti izgradnjom zamišljenog prostora u umu i distribucijom verbalnoga sadržaja u cijelome prostoru, povezujući ga s određenim vizualnim pojavama. Na kraju smo spoznali ideju o složenoj strukturi u suvremenoj kognitivnoj znanosti u svrhu objašnjavanja puta u kojem shvaćamo i verbalnu i neverbalnu građu kao takvu.

6. SAŽETAK

Titus Lucretius Carus rimski je pjesnik i filozof, te sljedbenik Demokrita i Epikura, koji je djelovao u doba antike. Njegovo je jedino poznato djelo filozofska poema *De rerum natura*, ujedno i didaktičko djelo o načelima i filozofiji epikurejstva koje se na hrvatski jezik obično prevodi kao *O prirodi stvari*. Njegovo djelo pokazuje intimno znanje o luksuznom načinu života u Rimu. Lukrecijeva ljubav prema ruralnim mjestima poziva nas na spekulaciju da je posjećivao ista, što prikazuje u nekim od svojih argumenata. Vjerujemo da je bio vrlo obrazovani građanin zbog vrhunskog poznavanja i svladavanja latinskoga i grčkoga jezika te književnosti, a isto tako i filozofije. Njegova poema prenosi ideje epikurejstva, što uključuje atomizam i kozmologiju. On je prvi pjesnik koji je rimske čitatelje, pa i širu publiku današnjice, upoznao s epikurejskom filozofijom. Poema je napisana u 7.380 daktilskih heksametara, podijeljena u šest knjiga ili pjevanja bez naslova i istražuje epikurejsku fiziku kroz bogati pjesnički jezik i metafore. Iznosi konstatacije atomizma, prirodu uma i duše, objašnjenja osjeta i misli te razvoj svijeta i njegovih pojava. Shodno tome, zaziva Veneru koju opisuje kao višu silu prirode vođen srećom i užitkom, a ne tradicijom rimskoga božanstva i vjerskim objašnjenjima prirodnoga svijeta.

Ključne riječi: Lukrecije, književne epohe, filozofija, poezija, Epikur, sloboda čovjeka, sreća, zadovoljstvo, Venera, atomizam, kozmologija, fizika, humanizam, interpretacija, književnost, analogija, priroda, tradicija, život

7. SUMMARY

Titus Lucretius Carus was a roman poet and philosopher who acted during the antique period and followed the work of Democritus and Epicurus. His most famous work is a philosophical poem *De rerum natura* which is a didactic work that explains principles and philosophy of epicureanism. The translation on croatian language is: *O prirodi stvari*. His work points out intimate knowledge of the luxurious lifestyle in Rome. The love that Lucretius shows towards the not so urban areas refers to the speculation that he was visiting those locations which is pointed out in some of his arguments. It is believed that he was an educated citizen because of his outstanding knowledge and the fact that he mastered latin and greek language, its literature and philosophy. His poem presents the ideas of epicureanism which also include atomism and cosmology. He was the first poet that introduced epicureanism philosophy to not just the romans but also to variety of nations of readers. The poem was written in 7380 dactylic hexameters, it is divided into six books that don't have a title and it shows the research of epicureanism physics through extensive poetic language and metaphors. He also points out his statements about atomism, the nature of mind and soul, explanation of sense and thoughts and development of the world and its phenomenons. Regarding that, he calls out Venus which he describes as a higher force of nature and by that he is guided with happiness and pleasure and not with traditions of roman divinity and religious beliefs of the natural world.

Keywords: Lucretius, literary epochs, philosophy, poetry, Epicurus, human freedom, happiness, pleasure, Venus, atomism, cosmology, physics, humanism, interpretation, literature, analogy, nature, tradition, life

8. LITERATURA

Bibliografija:

1. Bošnjak, B., Filipović, V., Kangrga, M. i dr., *Antologija filozofskih tekstova s pregledom povijesti filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1954.
2. Costa, C. D. N., *"Introduction". Lucretius: De Rerum Natura*, Oxford University Press, 1984.
3. Gale, R. M., *Oxford Readings in Classical Studies – Lucretius*, Oxford University Press, New York, 2007.
4. Gillespie, S., Hardie, P., *The Cambridge Companion to Lucretius*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2007.
5. Kovačec, A., *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002.
6. Lesky, A., *Povijest grčke književnosti*, Hrvatski studiji, Zagreb, 2001.
7. Marković, D., *The Rhetoric of Explanation in Lucretius' De rerum natura*, Brill, Leiden, Boston, 2008.
8. Mikuličić, D., *Postanci milijarde godina evolucije svemira*, Izvori, Zagreb, 2008.
9. Smith, M. F., *Lucretius, On the Nature of Things*, Hackett Publishing Company, Unites States of America, 2011.
10. Solar, M., *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketinh – tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
11. Tepeš, M., *O prirodi*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1952.
12. West, M.L., *Hesiod: Theogony*, Oxford University Press, 1966.

Mrežni izvori:

1. Anaksagora iz Klazomene, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2438> pristupljeno: 6. rujna 2020.
2. Analogija: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2471> pristupljeno: 3. rujna 2020.
3. Anaksimandorovo poimanje počela (bića) i njegova doktrina: <https://hrcak.srce.hr/170445> pristupljeno: 4. rujna 2020.
4. Božica Afrodita kao lik u pjesmama Homerovim: <https://hrcak.srce.hr/226278> pristupljeno: 4. rujna 2020.

5. Frane Petrić o Empedoklu pjesniku: Petrić i Acastos:
<https://hrcak.srce.hr/94762> pristupljeno: 4. rujna 2020.
6. Hadzsits, D. G., Lucretius as a Student of Roman Religion, The Johns Hopkins University Press, <http://www.jstor.org/stable/283000> pristupljeno: 5. rujna 2014.
7. In medias res : časopis filozofije medija, 2017.:<https://hrcak.srce.hr/181553> pristupljeno: 6. rujna 2020.
8. Latina et Graeca, Vol. 1 No. 3, 1974.: <https://hrcak.srce.hr/121981> pristupljeno: 10. rujna 2020.
9. Majeutika: <https://jezikoslovac.com/word/z3vo> pristupljeno: 11. rujna 2020.
10. Ovidije Nazon, Publije: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45974> pristupljeno: 10. rujna 2020.
11. Qvintvs H. Flaccvs: <https://web.as.miami.edu/personal/corax/horace.carm.html> pristupljeno: 10. rujna 2020.
12. Značenje Aristotelove politike: <https://hrcak.srce.hr/113666> pristupljeno: 11. rujna 2020.

Mrežni izvori stihova:

1. Lucretius, *De Rerum Natura* (I, 1 – 9), William Ellery Leonard. E. P. Dutton. 1916.:<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0130> pristupljeno: 15. rujna 2020.
2. Lucretius, *De Rerum Natura* (IV, 1052 – 7), William Ellery Leonard. E. P. Dutton. 1916.:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0131%3Abook%3D4%3Acard%3D1037> pristupljeno: 15. rujna 2020.
3. Lucretius, *De Rerum Natura* (IV, 1235 – 43), William Ellery Leonard. E. P. Dutton. 1916.:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0131%3Abook%3D4%3Acard%3D1233> pristupljeno: 15. rujna 2020.
4. Horace, *Odes and Epodes* (I, 30), Paul Shorey and Gordon J. Laing, Chicago, Benj. H. Sanborn & Co, 1919.:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.024%3Abook%3D1%3Apoem%3D30> pristupljeno: 17. rujna 2020.

5. Horace, *Odes and Epodes* (II, 8), Paul Shorey and Gordon J. Laing, Chicago, Benj. H. Sanborn & Co, 1919.:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0024%3Abook%3D2%3Apoem%3D8> pristupljeno: 17. rujna 2020.
6. P. Ovidius Naso, *Amores, Epistulae, Medicamina faciei femineae, Ars amatoria, Remedia amoris*, R. Ehwald. edidit ex Rudolphi Merkelii recognitione, Leipzig, B. G. Teubner, 1907. :
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0068%3Atext%3DRem>. pristupljeno: 17. rujna 2020.
7. Vergil, *Bucolics, Aeneid, and Georgics Of Vergil*, J. B. Greenough, Boston, Ginn & Co, 1900.:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0055%3Abook%3D1%3Acard%3D325> pristupljeno: 17. rujna 2020.